

УДК 342.7

**КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ:
ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ І ФОРМИ ЗАХИСТУ З БОКУ
ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ**

**CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH
DISABILITY: CONCEPT, MAINTENANCE AND FORMS OF DEFENCE
FROM THE SIDE OF PUBLIC GOVERNMENT BODIES**

Кондратенко В.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права*

*Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

У статті проаналізовано конституційні положення, в яких закріплено загальні та спеціальні права і свободи людей з інвалідністю. Обґрунтовується, що права зазначеної категорії осіб – закріплені в міжнародно-правових і національних законодавчих актах загальні та рівні для всіх членів суспільства положення щодо міри можливої поведінки. Визначено форми захисту прав і свобод осіб з інвалідністю, серед яких: соціальний захист, судовий захист, захист гідності та протидія дискримінації.

Ключові слова: Конституція України, органи публічної влади, особи з інвалідністю, права і свободи, соціальний захист.

Однією з основних функцій сучасної України як демократичної держави є правовий і соціальний захист громадян на міжнародному та національному рівнях. Особливе місце в цьому сенсі посідає зважена державна політика й ефективна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також інших адміністративних і громадських інституцій щодо забезпечення й дотримання відповідно до чинного законодавства прав, свобод і законних інтересів найбільш уразливих верств населення, насамперед, осіб з інвалідністю.

Зважаючи на зобов'язання нашої держави перед світовою спільнотою щодо впровадження міжнародних

стандартів і норм у цій сфері, потребує подальшого ґрунтового наукового дослідження питання про діяльність публічної влади щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, насамперед, формування основних понять і категорій, до яких варто віднести такі: «особа з інвалідністю», «права осіб з інвалідністю», «свободи осіб з інвалідністю», «захист прав і свобод осіб з інвалідністю».

Окреслені питання реалізації та захисту прав і свобод осіб з інвалідністю були предметом наукового дослідження в працях низки вітчизняних науковців, серед яких: Н.П. Коробенко, А.М. Колодій, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, А.М. Куца, Р.С. Мель-

ник, П.М. Рабінович, В.М. Селіванов, Є.Ю. Соболев, М.В. Чічкань, А.М. Школик та ін.

Метою статті є аналіз конституційних прав і свобод осіб з інвалідністю, а також визначення основних напрямів їх захисту з боку органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

У міжнародно-правових актах поняття «особа з інвалідністю» (від лат. *invalidus* – безсилий, немічний) вперше розкривається в Декларації про права інвалідів, проголошеній Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) 9 грудня 1975 р.: будь-яка особа, що не може самостійно повністю або частково забезпечити потреби нормального особистого та соціального життя через вади її фізичних або розумових можливостей, які особа має від народження чи ні [1]. Конвенція про права осіб з інвалідністю, ухвалена на 61 сесії Генеральної Асамблеї ООН 13 грудня 2006 р. визначає, що інвалід – це людина з порушеннями здоров'я, що заважає їй ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [2].

Схожій позиції дотримуються також автори Великого тлумачного словника сучасної української мови [3, с. 502] та Академічного тлумачного словника української мови [4], які поняття «особа з інвалідністю» загалом вживають на позначення людини, що частково чи цілком втратила працездатність внаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості.

Законами України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [5] та «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [6] вироблено узагальнену позицію, згідно з якою інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, що під час взаємодії із

зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації її прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Зважаючи на вищезазначене, особа з інвалідністю – це людина з фізіологічними, психологічними чи інтелектуальними стійкими вадами функцій організму, зумовленими захворюванням, травмами або уродженими дефектами (аномаліями), які ускладнюють умови її життєдіяльності й соціальної адаптованості та потребують різнобічного захисту з боку держави.

Сьогодні в наукових колах точаться дискусії щодо змісту та розмежування між собою понять «права» і «свободи» людини, адже в юридичній літературі та законодавстві вони розглядаються переважно в сукупності. Права людини, на думку П.М. Рабіновича і М.І. Хавранюка, – певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [7, с. 5].

Деякі інші погляди дотримуються О.Г. Кушніренко і Т.М. Слінько, які термін «права» розглядають як міру можливої поведінки людини, здійснення тих або інших дій, закріплених у нормативно-правових актах. Свободи – філософська і правова категорія, яка означає самостійний вибір індивідом варіанта своєї поведінки; можливість користуватись і розпоряджатись соціальним благом, цінністю, задовольняти власний інтерес у такий спосіб, щоб не порушувати права інших людей [8, с. 6–8].

На думку В.Ф. Погорілка та Н.Г. Шукліної, свобода виража-

ється в спроможності людини діяти згідно зі своїми інтересами і метою; це можливість власного, незалежного вибору того чи іншого рішення [9, с. 199]. На взаємозв'язку прав і свобод людини слушно наголошує М.В. Баглай: стан свободи реалізується через суб'єктивні права, які визначають напрями і форми використання свободи [10, с. 180].

Отже, права осіб з інвалідністю – це закріплені й охоронювані в міжнародно-правових і національних законодавчих актах загальні та рівні для всіх членів суспільства положення щодо міри можливої поведінки цієї категорії осіб; свободи осіб з інвалідністю – це можливість самостійного вибору, без втручання держави та громадянських інституцій, варіантів поведінки інвалідів із метою реалізації своїх законних інтересів.

З урахуванням норм Основного закону України [11] можливий поділ прав осіб з інвалідністю на дві групи: загальні та спеціальні. Так, загальні права передбачають конституційні можливості, які рівною мірою стосуються інвалідів та інших членів суспільства (р. II Конституції України). Спеціальні права також є спільними для кожної людини та громадянина в країні, однак додаткове гарантування і посилений контроль їх реалізації та захисту з боку держави і суспільства сприятиме покращенню умов життєдіяльності. Йдеться про право на повагу до гідності; право на працю, зокрема й можливість вільного її вибору; соціальний захист; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; освіту.

Характеризуючи окремі спеціальні права, варто зауважити, що повага до гідності інвалідів є особливо важливою за сучасних умов, адже без

належного ставлення та підтримки з боку суспільства така категорія громадян не зможе повноцінно інтегруватися, постійно відчуваючи себе соціально обмеженими. Зазначені позиції були повною мірою враховані на законодавчому міжнародному та вітчизняному рівнях. Так, ст. ст. 3, 21 та 28 Конституції України регламентують, що в нашій державі честь і гідність є найвищою соціальною цінністю; усі люди вільні й рівні у своїй гідності та правах; ніхто не може бути підданий такому поводженню, що принижує його гідність.

Отже, змістом права на повагу до гідності інваліда є законодавчо встановлена та гарантована державою сукупність норм, які дають кожному інвалідові впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе з боку інших людей, публічної адміністрації та її посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей і етичних принципів були належним чином обґрунтовані. У разі порушення визначених аспектів компетентні органи публічної влади мають задіяти правові механізми відновлення права на повагу до гідності інваліда, компенсацію завданої моральної шкоди, а винних осіб притягнути до юридичної відповідальності.

Право на працю посідає провідне місце в системі загальнолюдських цінностей, що формують економічне та соціальне становище суспільства загалом і кожного його члена зокрема. Можливість заробляти собі на життя працею, яку людина сама для себе вільно обирає чи на яку вільно погоджується, є змістом права на працю, що визнається ст. 43 Основного

закону України за кожною особою. Гарантування публічною владою права на працю інвалідам з урахуванням їхніх особливих потреб, гідну заробітну плату дає можливість такій категорії осіб отримати певну матеріальну незалежність, реалізувати весь свій потенціал.

Базова теза щодо забезпечення права на соціальний захист інвалідів закріплена в ст. 46 Конституції України, згідно з якою громадяни мають право на соціальний захист, що передбачає право на забезпечення їх у разі цілковитої, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Загалом же право на соціальний захист інвалідів – це визнані й гарантовані державою і міжнародним співтовариством можливості особи з функціональними обмеженнями задовольняти на прожитковому рівні свої фізіологічні та духовні потреби. Вітчизняне законодавство передбачає право інваліда на пенсійне забезпечення, забезпечення грошовими допомогоюми, надання пільг, компенсацій, натуральних допомог і соціальних послуг у спеціально створених для цього соціальних закладах [12, с. 34–35].

Незважаючи на крайню необхідність у наданні інваліду соціальної матеріальної допомоги, створенні умов для праці, право на медичну допомогу та медичне страхування має вирішальне значення. Особли-

вий стан фізичного та психологічного здоров'я такої категорії осіб потребує систематичного медичного й іншого корегування. Тому в нашій державі кожному гарантується право на охорону здоров'я, яке забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм (ст. 49 Конституції України).

Право на освіту є одним із основних конституційних засад, зокрема і для осіб з інвалідністю. Згідно зі ст. 53 Конституції України, держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій і пільг учням і студентам.

Законами України «Про дошкільну освіту», «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» за особами з інвалідністю також закріплюється право та встановлюються державні гарантії на здобуття освіти на рівні, що відповідає їхнім здібностям і можливостям, бажанням та інтересам з урахуванням медичних показань і протипоказань до подальшої трудової діяльності [13].

Згідно з Конституцією України, до основних свобод осіб з інвалідністю належать свобода пересування (ст. 33), свобода думки і слова (ст. 34), свобода світогляду і віросповідання (ст. 35), свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54) та інші, які розкрито також у Конвенції ООН про права інвалідів. Так, свобода пересування

та вибору місця проживання передбачає можливість інвалідів нарівні з іншими громадянами мати право вільно залишати будь-яку країну; не позбавлятися довільно або через інвалідність права на в'їзд до власної країни. Свобода висловлення думки та переконань і доступу до інформації забезпечує інвалідам можливість вільного висловлення власної думки та переконань, а також пошуку, отримання й поширення інформації та ідей нарівні з іншими, користуючись за власним вибором усіма формами спілкування. Свобода самостійного вибору способу життя та діяльності надає можливість інвалідам лише із внутрішніх переконань дотримуватися певного світогляду та віросповідання, реалізовувати літературний, художній, науковий та інший власний потенціал і здібності.

Захист державою зазначених прав і свобод осіб з інвалідністю є обов'язковою конституційною умовою в абсолютній більшості країн світу. Поняття «захист» тлумачиться як заступництво, підтримка [14, с. 692]; охорона, відстоювання в суді інтересів клієнта [3, с. 192]. На думку Ю.Ф. Кравченка, правовий захист – це діяльність держави в особі її органів представницької, виконавчої та судової влади, організацій, установ і посадових осіб із забезпечення процесу реалізації особою своїх прав на користування матеріальними, політичними, соціальними та духовними благами [15, с. 13].

У Конституції України міститься низка посилань щодо правового захисту прав і свобод, зокрема й інвалідів. Так, у ст. 46 передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист. Воно гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; створен-

ням мережі закладів для догляду за непрацездатними; пенсіями й іншими видами соціальних виплат і допомог, що є основним джерелом існування. Соціальний захист інвалідів є складовою частиною діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей інвалідів нарівні з іншими громадянами та полягає в наданні пенсій, державних допомог, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, вжитті реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду.

Іншою формою захисту прав і свобод інвалідів, згідно зі ст. 55 Конституції України, є оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Йдеться, насамперед, про адміністративне судочинство, адже його основне завдання – захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин [16].

Із вищезазначеного випливає, що до форм захисту прав і свобод осіб з інвалідністю треба віднести такі: а) соціальний захист – надання пенсій, державних допомог, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, вжиття реабілітаційних заходів тощо; б) судовий захист – оскарження в адміністративних судах рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб щодо недотримання умов забезпечення соціального захисту; в) захист гідності та протидія дискримінації – створення правових, соціально-економічних та інших умов, за яких стає неможливим прийняття рішень, дії або бездіяльність, що спрямовані на обмеження або привілеї стосовно особи за ознаками,

зокрема й інвалідності, якщо вони цію на рівних підставах прав і свобод унеможливають визнання і реаліза- людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларация о правах инвалидов от 9 декабря 1975 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Академічний тлумачний словник української мови : в 11-ти т. / за ред. А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюка, П.П. Доценка. – К. : Наукова думка, 1973. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://sum.in.ua/s/mina>.
5. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV : станом на 1 жовтня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2-3. – Ст. 36.
6. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII : станом на 1 жовтня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
7. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : [навч. посібн.] / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 463.
8. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина : [навч. посібн.] / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х. : Факт, 2001. – 437 с.
9. Конституційне право України / за ред. В.Ф. Погорілка. – 4-те видання. – К. : Наукова думка. – 2003. – 732 с.
10. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации : [учебник для вузов] / М.В. Баглай. – 6-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2007. – 784 с.
11. Конституція України : ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : [навч. посібник] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
13. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство України. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
14. Сучасний тлумачний словник української мови / уклад. : Л.П. Олексієнко, О.Л. Шумейко. – К. : Кобза, 2004. – 1008 с.
14. Кравченко Ю.Ф. Актуальні проблеми реформування ОВС України (організаційно-правові питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ю.Ф. Кравченко ; Університет внутрішніх справ. – Х., 1998. – 20 с.
15. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради. – 2005 – № № 35-37. – Ст. 446.

В статье проанализированы конституционные положения, в которых закреплены общие и специальные права и свободы людей с инвалидностью. Обосновывается, что права указанной категории лиц – закреплённые в международно-правовых и национальных законодательных актах общие и равные для всех членов общества положения относительно меры возможного поведения. Определены формы защиты прав и свобод лиц с инвалидностью, среди которых: социальная защита, судебная защита, защита достоинства и противодействие дискриминации.

Ключевые слова: Конституция Украины, органы публичной власти, лица с инвалидностью, права и свободы, социальная защита.

Constitutional positions in that common and special laws and freedoms of people are envisaged with disability are analyzed in the article. Grounded, that rights for the indicated category of persons – envisaged and national legislative acts general and even for all members societies of position in relation to the measure of possible behavior. The forms of protection of rights and freedoms of persons with disability, among that, are certain: social defense, judicial defense, defense of dignity and counteraction to discrimination.

Key words: Constitution of Ukraine, public government, person bodies with disability, rights and freedoms, social defense.
